

Maciej Grochowski

Instytut Języka Polskiego PAN

Zenon Klemensiewicz

1. Biogram

Urodził się 2 września 1891 roku w Tarnowie, zginął w katastrofie lotniczej nad Zawoją, 2 kwietnia 1969 roku. Po maturze w Nowym Sączu studiował filologię polską na UJ, tytuł magistra uzyskał w 1914 roku (w zakresie literaturoznawstwa), stopień doktora na podstawie pracy „Orzecznik przy formach osobowych słowa «być»” (promotor: J. Łoś) w 1925 (druk PF XI, 1927, 123–181). Habilitację otrzymał w 1930 na podstawie pracy „Liczebnik główny w polszczyźnie literackiej. Historia formy i składni” (PF XV, 1930, 1–130), a nominację profesorską w 1939 roku. W okresie międzywojennym był nauczycielem języka polskiego w Gimnazjum Jana III Sobieskiego w Krakowie, w czasie okupacji brał udział w tajnym nauczaniu. Był autorem wielu podręczników szkolnych i akademickich. Od 1945 roku organizował Katedrę Języka Polskiego UJ, był jej kierownikiem; kierował też Zakładem Językoznawstwa PAN w Krakowie, zorganizował tam Pracownię Składni Historycznej; od 1961 emerytowany. Był członkiem PAU i PAN, przewodniczącym oddziału PAN w Krakowie, wiceprzewodniczącym Komitetu Językoznawstwa PAN; członkiem „World Academy of Art and Science” (San Francisco). Był prezesem TMJP i redaktorem naczelnym czasopisma „Język Polski” (1958–1969).

Uczniowie: Krystyna Pisarkowa, Walery Pisarek. Córka: Irena Bajerowa.

Dorobek naukowy i popularyzatorski liczy ponad 500 pozycji, obejmuje dydaktykę, kulturę języka, składnię, gramatykę historyczną i historię języka polskiego oraz teorię języka artystycznego i stylistykę; pełna bibliografia (1982: 861–887). W 49. numerze „Języka Polskiego „(1969) opublikowano sześć artykułów poświęconych pamięci Z.K., natomiast w „LingVariach” (nr 2, 2019) zebrano sześć artykułów, przedstawionych na sesji Wydziału Polonistyki UJ (2.04.2019) w 50 lat po śmierci uczonego.

Prace z zakresu składni dotyczą problematyki dydaktycznej, normatywnej, opisowej, teoretycznej, historycznej i gwarowej oraz stylistycznej (m.in. języka Mickiewicza, Słowackiego, Sienkiewicza, Wyspiańskiego, Żegadłowicza, Dąbrowskiej).

2. Składnia (poglądy, osiągnięcia)

Z.K. reprezentował nurt tradycyjny w składni polskiej, określane także jako przedstrukturalny, „zbliżony do zasad strukturalnych” i humanistyczny (Lewicki 1971: 8, 2001: 636) (por. też Grochowski 2011, 2019).

Koncepcja syntaktyczna Z.K. (1937), wysunięta w „Składni opisowej”, ukształtowała się pod wpływem psychologizycznej teorii znaczenia Kazimierza Twardowskiego. Na pojęciach powiadomienia (o czymś, co kształtuje się w świadomości mówiącego) i przedstawienia fundowane są podstawowe pojęcia składni Z.K. (1937: 9, 44), wypowiedzenia i składnika wypowiedzenia. Wypowiedzenie to znak najmniejszego powiadomienia, że mówiący zajął określoną postawę względem treści przedstawieniowej. Składnik to „znak językowy jednego przedstawienia ustosunkowanego do innych przedstawień z postawy mówiącego” (1937: 44). Przyimek wraz z końcówką przypadkową rzeczownika określa jego temat, jest więc częścią składnika. Wyrażenie przyimkowe jako całość stanowi składnik. Spójnik jest znakiem stosunku między składnikami lub wypowiedzeniami. Partykuła jest składnikiem dodatkowym, nietworzącym zespołu z innymi składnikami. Wyrazy wykrzyknikowe, znaki woli i uczucia mówiącego, nie są składnikami wypowiedzenia (1937: 66, 71–72, 86).

Z.K. w latach 50. i 60. XX wieku uwalnia swoją pierwotną koncepcję składni od jej psychologicznych i filozoficznych fundamentów, punkt ciężkości analizy przesuwając w kierunku funkcji komunikatywnej i poznawczej wypowiedzenia. Służy ono do dostarczania odbiorcy informacji zgodnie z zamierzeniem nadawcy, ma określoną funkcję intencjonalną (stąd różnicowanie wypowiedzeń oznajmujących, pytających i żądających), tym samym cechy prozodyczne, oraz budowę gramatyczną. Wypowiedzenie (jednostka poziomu *langue* i *parole*) jest inkluzywne względem zdania i oznajmienia; zdanie jest konstytuowane przez osobową formę czasownika, oznajmienie przez inny składnik centralny (1963, 1964).

W „Studiach syntaktycznych” (1967, 1969) zmienia się hierarchia cech definicyjnych wypowiedzenia, na pierwszym miejscu uczony stawia cechy gramatyczne, na drugim prozodyczne, na trzecim funkcję informacyjną. Wynika to z jego tendencji do operowania formalizacją w składni; metodologicznie zmierza w stronę deskryptywizmu. Z.K. posługuje się m.in. pojęciem wypowiednika (wyrazu pełniącego funkcję syntaktyczną). Wypowiedniki samodzielne są składnikami wypowiedzenia, a pomocnicze (przyimki, spójniki, partykuły) wyznacznikami. Przedmiotem opisu jest budowa formalna wypowiedzenia pojedynczego (m.in. związku podmiotu z orzeczeniem) oraz konstrukcji dwuwypowiedzeniowej, m.in. prozodycznych, spójnikowych i zaimkowych wskaźników zespolenia.

Analiza syntaktyczna w ujęciu Z.K. polega na wyodrębnianiu składników i ustalaniu relacji między nimi, badaniu zespołów wyrazowych (grup syntaktycznych, w tym skupień), w terminach związków współrzędnych i niewspółrzędnych oraz związków zgody, rzędu i przynależności. Relacje te są opisywane za pomocą rozpowszechnionych w składni tradycyjnej nazw części wypowiedzenia i odpowiadających im nazw typów wypowiedzeń.

Z.K. (1949) objął badaniami także spójność struktur wielozdaniowych, wprowadzając pojęcie stosunku nawiązania i przeciwstawiając je pojęciu stosunku zespolenia (wewnątrz jednego zdania złożonego). Należał do prekursorów lingwistyki tekstu (por. Wąjszczuk 1981).

→ CZĘŚCI MOWY I ICH KLASYFIKACJE, GRUPY SKŁADNIOWE, SKŁADNIA, ZALEŻNOŚCI SKŁADNIOWE

→ IRENA BAJEROWA, KRYSZYNA PISARKOWA

Najważniejsze prace z zakresu składni

Z.K. 1937. *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*. Kraków: PAU.

Z.K. 1938. *Gramatyka współczesnej polszczyzny kulturalnej w zarysie*. Lwów: Książnica-Atlas.

Z.K. 1948. *Skupienia, czyli syntaktyczne grupy wyrazowe*. Kraków: PAU.

Z.K. 1949. „O syntaktycznym stosunku nawiązania”. *Slavia* 19(1–2): 13–27.

Z.K. 1953–1963. *Zarys składni polskiej*, wyd. 1–6. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Z.K., T. Lehr-Splawiński, i S. Urbańczyk. 1955. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Z.K. 1958. „O znaczeniu stosunkowym struktur składniowych”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 17: 3–18.

Z.K. 1961. *W kręgu języka literackiego i artystycznego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Z.K. 1964. „O wytycznych definicji zdania uwagi przyczynkowe”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 22: 103–108.

Z.K. 1967–1969. *Studia syntaktyczne*, cz. 1–2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Z.K. 1969. *Ze studiów nad językiem i stylem*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Z.K. 1982. *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa*, red. A. Kałkowska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Literatura podmiotowa

Dunaj, B. 2019. „Zenon Klemensiewicz – uczony, pedagog, człowiek”. W *MY z NICH 3. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*, red. Z. Greń, K. Kleszczowa, i Z. Zaron. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 101–109.

Fiałek, E., i R. Majkowska (red.). 2011. *Zenon Klemensiewicz 1891–1969. Materiały z posiedzenia naukowego w dniu 19 czerwca 2009 r.* Kraków: PAU.

Grochowski, M. 2011. „Zenona Klemensiewicza koncepcja składnika wypowiedzenia w świetle współczesnej składni semantycznej”. *Zenon Klemensiewicz 1891–1969. Materiały z posiedzenia naukowego w dniu 19 czerwca 2009 r.*, red. E. Fiałek, i R. Majkowska. Kraków: PAU, 47–58.

Grochowski, M. 2019. „Pojęcie znaczenia i jego zakres w koncepcji składni Zenona Klemensiewicza”. *LingVaria* 2(28): 253–263.

Lewicki, A.M. 2001. „Językoznawstwo polskie w XX wieku”. W *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 619–656.

Pisarkowa, K. 1972. „Zenon Klemensiewicz (1891–1969). Materiały i szkice do portretu”. *Pamiętnik Literacki* 63(3): 183–206 [najbardziej szczegółowy biogram].

W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Zenonowi Klemensiewiczowi. 1970. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Wajszczuk, J. 1981. „Pojęcie nawiązania. Analiza koncepcji Zenona Klemensiewicza”. *Polonica* 7: 67–83.